

Karolina Alveryd
Utredare
Juridiska fakultetskansliet

Områdesnämnden för humanvetenskap

Remiss: Livstidsstraff för mord (Ds 2017:38)

Utredningens förslag

I utredningen behandlas frågan hur bestämmelsen om *mord* (BrB 3 kap. 1 §) ska utformas så att den leder till en ökad användning av livstidsstraffet. Utredningen diskuterar olika förslag till en sådan utformning. I utredningen uppmärksammas också den utveckling som har skett när det gäller straffskalan för mord – som genomgick en reformering år 2009 och år 2014.

Juridiska fakultetsnämndens inställning till förslaget

Juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet avstyrker förslaget att livstid ska utgöra normalstraffet för mord. Skälen till detta ställningstagande är främst att förslaget riskerar att urvattna proportionalitetsprincipen och att förslaget leder till en minskad koherens samt att en generell skärpning av straffet för mord redan har skett i rättstillämpningen. Därtill kommer att det är ytterst tveksamt om det förslag som presenteras har stöd i forskningen.

Utvecklingen av straffet för mord, från 2007 till i dag

Straffskalan för mord har varit föremål för flera statliga utredningar, vilka har lett till förändringar av mordbestämmelsen. Dessa kan dock inte betraktas isolerat, utan behöver förstås mot bakgrund av avgöranden från Högsta domstolen (se avsnitt 3.4). Fakultetsnämnden menar att det är nödvändigt att ha växelspelet mellan lagstiftaren och Högsta domstolen klart för sig. Därför inleds remissvaret med en tillbakablick på utvecklingen av straffet för mord, varefter fakultetsnämndens utvecklar sitt ställningstagande gällande den förevarande utredningen.

Även om straffskalan för mord i viss utsträckning har varit föremål för diskussion tidigare, så kan den utveckling som lett fram till den aktuella departementspromemorian sägas ha sin grund i en dom från Högsta domstolen. I NJA 2007 s. 194 uttalade Högsta domstolen bl.a. att livstidsstraffet för mord borde vara förbehållen de allvarligaste fallen, varför det då gällande tidsbestämda fängelsestraffet om tio år skulle utgöra den normala påföljden. Några år senare ändrade lagstiftaren straffskalan för mord. Genom prop. 2008/09:118 reformerades straffskalan för mord på så vis att den tilltalade kunde dömas från tio till arton års fängelse eller till livstids fängelse. Det främsta skälet till denna förändring var att möjliggöra en mer nyanserad bedömning – särskilt inom ramen för det

tidsbestämda straffet (prop. 2008/09:118, s. 25 ff.). Dessutom uttalade lagstiftaren att livstidsstraffet alltså skulle vara reserverat för allvarliga fall (prop. 2008/09:118, s. 43).

I NJA 2013 s. 376 uttalade sig Högsta domstolen om 2009 års lagförändring, där Högsta domstolen framhöll att det tidsbestämda straffet i regel är det straff som bör komma ifråga vid mord. Vidare uttalade Högsta domstolen att utgångspunkten för det tidsbestämda straffet ska vara 14 års fängelse och att rätten därefter får beakta om det finns förmildrade omständigheter (som motiverar ett lägre fängelsestraff) eller om det finns försvårade omständigheter (som motiverar ett högre fängelsestraff). Högsta domstolens avgörande resulterade i att lagstiftaren återigen föreslog förändringar gällande straffskalan för mord. I efterföljande avgöranden har Högsta domstolen bekräftat dessa utgångspunkter (se t.ex. NJA 2016 s. 3 och NJA 2016 s. 809).

En lagändring skedde år 2014, där syftet var att markera att livstidsstraffet skulle utgöra normalstraffet för mord. Därtill uttalade lagstiftaren att de fall som tidigare motsvarat 14 års fängelse numera skulle motivera livstid (prop. 2013/2014:194, s. 20). För att markera detta i lagtexten infördes följande formulering: "...fängelse på viss tid, lägst tio år och högst arton år, eller, om *omständigheterna är försvårade*, på livstid". Formuleringen fick visserligen visst stöd från några remissinstanser, men fick också kritik från en del remissinstanser, däribland Lagrådet (se prop. 2013/14:194, s. 21–22). Lagstiftaren valde dock att behålla denna skrivning. Kort därefter konstaterade Högsta domstolen i NJA 2016 s. 3 att formuleringen av mordbestämmelsen inte var optimal, främst eftersom den språkliga utformningen av lagtexten inte stod i harmoni med lagstiftarens uttalade syfte med lagändringen. Högsta domstolen menade att det inte var förenligt med legalitetsprincipen att tillämpa bestämmelsen i linje med lagstiftarens intensioner enligt lagmotiven. Högsta domstolen underkände alltså 2014 års lagändring.

Fakultetsnämndens synpunkter på utvecklingen av straffet för mord m.m.

Fakultetsnämndens uppfattning är att den utveckling som presenterats ovan inte är rimlig, i synnerhet inte när det gäller ett så allvarligt brott som mord. Fakultetsnämnden vill därför, precis som i remissen till 2014 års lagändring, understryka behovet av stabilitet. Det är olyckligt att lagstiftaren t.ex. inte har valt att i tillräckligt hög grad avvakta tillämpningen av de lagförslag som genomförts. Lagstiftaren har i stället varit snabb med att utforma nya lagförslag, särskilt som motreaktion till utfall i Högsta domstolen. Dessutom har dessa snabba lagändringar fått kritik i remissbehandlingen. Trots medvetenheten om kritiken i samband med 2014 års lagändring, valde lagstiftaren likväl att genomföra en reform som av flera remissinstanser inte ansågs lämplig. Fakultetsnämnden ser därför med oro på att den förevarande utredningen *inte* har bedrivits i samband med en särskild expert- eller referensgrupp (se förordet). Med hänsyn till att kvaliteten i lagstiftningen bör säkras – särskilt när det gäller ett så pass allvarligt brott som mord och särskilt mot bakgrund av att den tidigare lagändringen fått skarp kritik – borde utredningen ha inkluderat en bredare krets av personer, inklusive experter. Det går inte att bortse från att den förevarande utredningen kommer att få liknande kritik, varför frågan om straffskalan för mord inom kort återigen kan komma att behöva ses över. Fakultetsnämnden vill därför betona behovet av stabilitet i de reformer som föreslås på detta område. Det står givetvis lagstiftaren fritt att, inom de konstitutionella ramarna, utforma straffbestämmelser. Nämnden vill dock betona att den förda kriminalpolitiken likväl inte bör utsättas för så drastiska ändringar som utvecklingen rörande livstidsstraffet för mord är ett exempel på.

Fakultetsnämndens skäl till att avstyrka förslaget

Som framgått ovan har straffskalan för mord utretts tre gånger på mindre än ett decennium. Bakgrunden till den förevarande utredningen får främst sägas vara Högsta domstolens resonemang i NJA 2016 s. 3, där den indirekta uppmaningen till lagstiftaren är att förändra lagtexten. (Alternativ kan uppmaningen läsas så att lagstiftaren bör ge upp sina ambitioner om att göra livstid till normalstraffet för mord.) Bakgrunden till de två tidigare utredningarna – och i viss mån till den förevarande utredningen – kan framför allt sägas ha sin grund i två skäl: dels att tillförsäkra en mer nyanserad bedömning gällande straffskalan, dels att det anses finnas en uppfattning att våldsbrott (inklusive mord) i dag betraktas som ett allvarigare brott än tidigare. Fakultetsnämnden menar att det aktuella förslaget dels riskerar att urvattna proportionalitetsprincipen, dels minskar koherensen i systemet. Dessutom saknar förslaget stöd i forskningen. Vidare menar nämnden att det, i linje med de reformer som genomförts, har skett en generell skärpning av straffet för mord. Fakultetsnämnden ifrågasätter därför om det finns ett behov av ytterligare skärpningar.

Förslaget riskerar att urvattna proportionalitetsprincipen

Sedan påföljdsreformen år 1989 (SOU 1986:14 och prop. 1987/88:120) är proportionalitetsprincipen styrande för påföljdsbestämningen. Proportionalitetsprincipen innebär, enkelt uttryckt, att straffet ska bestämmas i relation till brottets klandervärdhet. Denna bedömning ska göras inom ramen för den gällande straffskalan. På så vis görs en differentiering (gällande klandervärdheten) mellan olika gärningar som faller inom samma straffbestämmelse.

Enligt fakultetsnämnden skulle utredningens förslag, om det blev verklighet, riskera att urvattna proportionalitetsprincipen. Konsekvenserna skulle dels innebära en generell skärpning av tillämpningen av straffskalan för mord, dels innebära ett påtagligt minskat utrymme för att göra en nyansering vid tillämpningen av straffskalan för mord.

I utredningen framhålls att de fall som i dag resulterar i mer än 14 års fängelse, i framtiden ska resultera i ett livstidsstraff (se t.ex. s. 45). Samtidigt föreslås i utredningen att startpunkten för det tidsbestämda straffet bör vara 16 år (se t.ex. s. 83–84), vilket främst motiveras med att ”tanken är att de tidsbestämda straffen ska fördelas över hela straffskalan”. Här föreligger en motsägelse. Fakultetsnämndens uppfattning är att domstolarna redan i dag använder hela den rådande straffskalan. Konsekvenserna av utredningens förslag är uppenbara: i praktiken kommer domstolarna att tvingas använda en kraftigt reducerad straffskala, då det kommer att vara ytterst få fall som har ett straffvärde som motsvarar 10–14 års fängelse. Domstolarna blir således, om förslaget genomförs, bundna till att tillämpa den övre delen av straffskalan. Eftersom effekten av förslaget blir att domstolarna, gällande det tidsbestämda straffet, kommer att laborera med den övre delen av straffskalan kan förslaget knappast sägas leda till att straffen fördelas över hela straffskalan. Fakultetsnämnden anser därför att förslaget riskerar att urvattna proportionalitetsprincipen och förslaget frångår därmed den grundläggande principen för påföljdssystemet. Vidare går det inte att utesluta att förslaget, om det skulle genomföras, skulle få betydande effekter även för straffskalorna för andra brott.

När det gäller livstidsstraffet i förhållande till det tidsbestämda straffet menar fakultetsnämnden att om tanken är att straffet ska stå i proportion till brottet, är det

nödvändigt att det görs en åtskillnad mellan de gärningar som straffvärdemässigt anses motivera ett livstidsstraff och de gärningar som straffvärdemässigt anses motivera ett tidsbestämt straff. Därför måste livstidsstraffet, i någon mening, vara reserverat för mer allvarliga fall av mord. Mot den bakgrunden menar fakultetsnämnden att det inte är rimligt att, som utredningen anför, öka användningen av livstidsstraffet. Enligt nämnden kan en kvantitativ ökning av livstidsstraffet knappast säga någonting om klandervärdheten av den enskilda gärningen som straffet ska mätas mot. Låt vara att det handlar om ett av de allvarligaste brotten som någon kan begå. Även mord måste, precis som alla andra brott, i någon mån kunna graderas där vissa fall är att betrakta som mer klandervärda än andra.

Dessutom vill fakultetsnämnden betona att de riktlinjer som Högsta domstolen har uttalat rörande straffskalan för mord (NJA 2013 s. 379, NJA 2016 s. 3 och NJA 2016 s. 809) på ett tydligare sätt, än utredningens förslag, står i samklang med proportionalitetsprincipen. Detta beror på att Högsta domstolens riktlinjer medger en nyansering i bedömningen.

Förslaget leder till en minskad systematisk koherens

Som nämnts ovan så innebär förslaget, om det blir verklighet, att rättstillämparen i praktiken får ett begränsat utrymme att skapa en nyanserad bedömning rörande straffskalan för mord. Intensionen med den föreslagna lagändringen är dels att rätten i merparten av fall ska utgå från livstidsstraffet, dels att rätten i övriga fall ska tillämpa den övre delen av straffskalan. Fakultetsnämnden menar att det tilltänkta förslaget avviker från hur straffskalor används generellt och menar därför att förslaget leder till en minskad systematisk koherens. Skälet till nämndens uppfattning är att straffskalorna, oavsett vilket brott det är fråga om, utgår från det abstrakta straffvärdet. Visserligen ger det abstrakta straffvärde begränsad vägledning om var på skalan som ett visst straff anses kunna placeras, men något förenklat kan sägas att rätten i regel håller sig till den nedre delen av straffskalan. Det gäller även för förhållandevis allvarliga brott, såsom grovt narkotikabrott och synnerligen grovt narkotikabrott. Det kan därför hävdas att det framstår som systemfrämmande att utgå från maxstraffet (för mord). Förslaget bidrar därför till att minska den systematiska koherens som ändå finns i rättstillämpningen när det gäller den generella hanteringen av straffskalor. Fakultetsnämnden vill därför påpeka vikten av att straffskalorna bör användas på samma sätt, oavsett vilken brottstyp det är fråga om.

De tidigare lagändringarna har redan resulterat i en generell skärpning

I utredningen presenteras statistik över de straff som har utdömts för mord (se avsnitt 3.4 och bilaga 2). Av den statistik som presenteras kan, enligt fakultetsnämnden, följande slutsatser dras. Den lagändring som skedde 2009 innebar en höjning av det tidsbestämda straffet, från 10 års fängelse till närmare 14 års fängelse (se s. 103). Den lagändring som skedde år 2014 innebar ytterligare en höjning av det tidsbestämda straffet, från 14 års fängelse till strax under 16 års fängelse (se s. 104). De tidigare lagändringarna har också inneburit en förskjutning till den högre delen av straffskalan, se Figur 6 på s. 107. Procentuellt sett har även livstidsstraffet dömts ut i betydligt högre utsträckning än tidigare, se Figur 4 på s. 105 och Figur 6 på s. 107.

Mot denna bakgrund drar fakultetsnämnden slutsatsen att rättsutvecklingen i allt väsentligt har gått i den riktning som lagstiftaren förefaller ha eftersträvat (d.v.s. en höjning av utdömda straff). Det gäller såväl höjningen av det tidsbestämda straffet som

andelen utdömda livstidsstraff. Fakultetsnämnden menar därför att det saknas skäl att ytterligare skärpa straffen på området.

Det saknas belägg i forskningen för högre straff m.m.

Utöver att det redan har skett en påtaglig skärpning när det gäller de straff som döms ut för mord, menar fakultetsnämnden att det saknas stöd i forskningen för att hävda att skärpta straff får några effekter.

Det finns kriminologisk forskning som t.ex. visar att återanpassningen till samhället blir svårare med längre fängelsestraff och att fängelsestraff därför kan vara kontraproduktivt.

Även om det finns forskning som pekar på de negativa effekterna med fängelsestraff, går det givetvis att argumentera för en annan ståndpunkt. Det är förstås en rimlig bedömning att en person som har ådömts ett fängelsestraff, delvis är förhindrad att begå nya brott. Således kan hävdas att det finns ett intresse från samhällets sida att hålla någon inspärrad under längre tid, eftersom samhället skyddas från den individen. Fakultetsnämnden gör dock samma bedömning som i förhållande till 2014 års lagändring, där nämnden bl.a. framhöll att intresset av samhällsskydd inte ensamt kan motivera en ökad användning av livstidsstraffet.

Det bör även anmärkas att det t.ex. finns ytterst lite forskning när det t.ex. gäller allmänhetens uppfattning om skärpta straff. Den begränsade forskning som, trots allt, har gjorts i Sverige visar bl.a. att det inte tycks finnas ett stöd hos allmänheten för skärpta straff. Tvärtom visar kriminologisk forskning att allmänheten i Sverige inte anser att domstolarna dömer ut för låga straff, utan snarare att de straff som döms ut är förhållandevis stränga.

Gränsdragningen mellan mord och dråp

I utredningen uttalas att förslaget inte är tänkt att påverka gränsdragningen mellan mord och dråp (avsnitt 5.4.1). Emellertid utreds inte eventuellt konsekvenser för gränsdragningen mellan mord och dråp. Fakultetsnämnden menar att det inte går att utesluta att en skärpning av straffskalan för mord, kommer att få effekter också för tillämpningen av bestämmelsen om dråp. Fakultetsnämnden hade därför gärna sett en utförligare utredning rörande gränsdragningsfrågan.

Kostnaderna för förslaget

Om utredningens förslag genomförs, innebär det dels en ökning av utdömda fängelsestraff, dels en ökning av längden på straffverkställigheten. Därför kommer förslaget att medföra inte helt obetydliga kostnader. Med tanke på förslaget medför högre kostnader, bör det kunna redovisas för vilka ekonomiska resurser som kommer att behöva tillskjutas Kriminalvården, domstolarna och andra berörda myndigheter. Utredningen saknar ett någorlunda precist underlag för beräkningen av vilka kostnader som förslaget skulle innebära. Fakultetsnämnden hade gärna sett en mer exakt prognos över kostnaderna för förslaget – annat än än huvudsakligen hänvisa till uppgifter i samband med 2014 års lagändring (avsnitt 7.2).

Den lagtekniska lösningen

I utredningen diskuteras olika alternativ till utformningen av bestämmelsen för mord, vilka är inriktade på att i lagtexten betona att livstid ska utgöra normalstraffet. Även om

fakultetsnämnden anser att utredningens förslag inte bör genomföras, vill nämnden ge några synpunkter på utformningen.

Som nämnts ovan avstyrker fakultetsnämnden det förslag som föreslås i utredningen. Under förutsättning att en reform likväl ska genomföras, menar fakultetsnämnden att det är av stor vikt att lagtexten utformas på ett sätt som tydligt signalerar att det är fråga om en förändring. Detta är av särskild vikt med hänsyn till att Högsta domstolen har underkänt den nuvarande lagtexten. Fakultetsnämnden menar därför att det alternativ som föreslås i utredningen (s. 9, 58, 93) inte i tillräckligt hög grad signalerar de förändringar som den föreslagna formuleringen anses innebära. Enligt fakultetsnämnden finns det ett stort behov att i lagtexten ange exempel på vilka omständigheter som rätten särskilt ska beakta vid bedömningen av om livstid eller tidsbestämt straff ska dömas ut. I utredningen diskuteras detta alternativ, men utredningen avslår en sådan utformning med motiveringen att de omständigheter som pekas ut i lagtexten skulle kunna bli alltför styrande för rättstillämpningen (se t.ex. s. 70–71). Fakultetsnämnden menar att det inte är ett tillräckligt starkt skäl. En liknande lagstiftningsteknik används i flera fall när det gäller anvisningar till rättstillämparen rörande valet mellan olika svårhetsgrader av gradindelade brottstyper. Fakultetsnämnden ser inte något principiellt hinder mot att använda denna teknik när det – som i det här fallet – handlar om anvisningar till rättstillämparen rörande valet av påföljd. Därtill kan nämndens ställningstagande rörande den lagtekniska utformningen motiveras av legalitetsskäl. Med hänsyn till att Högsta domstolen har konstaterat att den nuvarande ordalydelsen inte är förenlig med lagstiftarens intensioner, menar fakultetsnämnden att det är att föredra att lagstiftaren i möjligaste mån klargör lagstiftarens intensioner redan i lagtexten. På så vis råder det inte något tvivel om att det är fråga om en förändring, särskilt i förhållande till NJA 2016 s. 3.

Fakultetsnämnden förstår givetvis att rätten behöver göra en helhetsbedömning i det enskilda fallet för att avgöra om ett livstidsstraff eller tidsbestämt straff ska komma i fråga. Enligt nämnden väger fördelarna med att ange faktorer som särskilt ska beaktas tyngre än nackdelarna. I sådana fall skulle bestämmelsen t.ex. kunna utformas enligt följande:

Den som berövar annan livet, döms för *mord* till fängelse på livstid. Om omständigheten inte påkallar ett livstidsstraff får rätten i stället döma till fängelse på viss tid, lägst tio år och högst arton år. Som skäl för livstids fängelse ska rätten särskilt beakta [...].

Frågan om vilka omständigheter som bör anges i lagtexten är inte alldeles enkel, men i utredningen nämns flera exempel (se t.ex. avsnitt 5.4.2). Dessa faktorer är, mer eller mindre, hämtade från rättspraxis. Regeringen bör därför överväga vilka omständigheter som bör anges i lagtexten.

Sammanfattande uppfattning

Sammanfattningsvis menar Juridiska fakultetsnämnden att de konsekvenser som kan följa av det aktuella förslaget fordrar en betydligt mer ingående analys. De frågor om straffskärpning som förslaget aktualiserar bör genomgå en gedigen utredning, där bl.a. experter ingår. Fakultetsnämndens uppfattning är att detta skulle förstärka kvaliteten i lagstiftningen, vilket i sin tur innebär att det skapas en viss stabilitet när det gäller straffskalan för mord.

Remissvaret har på fakultetsnämndens uppdrag beslutats av dekanus, professor Jonas Ebbesson. Yttrandet har beretts av juris doktor Dennis Martinsson. Föredragande har varit utredare Karolina Alveryd. Yttrandet har expedierats av Juridiska fakultetskansliet.

Jonas Ebbesson

Karolina Alveryd